

УДК 821.161.3-09

АСАБЛІВАСЦІ РАЗВІЦЦЯ ЖАНРУ АЎТАРСКАЙ КАЗКІ Ў ТВОРЧАСЦІ ВІНЦЭСЯ КАРАТЫНСКАГА

Ключавыя словы: казка, фальклор, рамантызм, літаратура Беларусі XIX стагоддзя, міфалагічны сюжэт «мачыха і падчарка».

У артыкуле разглядаецца асаблівасці станаўлення жанравай сістэмы літаратуры Беларусі XIX стагоддзя, паэтычная творчасць В. Каратынскага з мэтай выяўлення самабытнага стылю аўтара; аналізуецца верш «Казкі маёй нянькі» з пазіцый агульнафілалагічнай цэласнасці; для выяўлення асаблівасцей арыенціраў эстэтычнага ідэалу творцы.

Казка як адна з форм праяўлення духоўнай дзейнасці чалавека эклектычна злучае ў сабе розныя мэты ўздзеяння на асобу: дае новыя веды аб акаляючым асяроддзі пры дапамозе адушаўлення абстрактных сімвалаў, упывае на эмацыянальны стан, на паводзіны слухача (чытача), паказвае пэўную мадэль узаемаадносін са светам, дае магчымасць выбраць асабісты шлях жыцця.

Калі гаварыць пра жанравую разнавіднасць, жанравыя ўтварэнні народнай казакавай прозы, то сярод іх вылучаюць казкі аб жывёлах, чарадзейныя казкі, легендарныя, сацыяльна-бытавыя, навілістычныя, а таксама народныя анекдоты і жарты.

Сярод жанраў казкі вылучаецца даследчыкамі аўтарская казка, паняцце аб якой не даюць літаратуразнаўчыя даведнікі. Але аналізуючы казкі беларускіх аўтараў XX стагоддзя, трэба адзначыць іх багатую вобразнасць, паэтычнасць, эмацыянальнасць.

Грунтоўны разгляд казкі як апавядальнага жанру фальклору быў распачаты рамантыкамі, якія праявілі вялікую цікавасць да гісторыі і культуры свайго народа. Гэта было звязана не толькі з праблемамі стварэння нацыянальнага самабытнага мастацтва, але з жаданнем знайсці адказы на пытанні сучаснасці альбо супрацьпаставіць даўніну з яе вечнымі каштоўнасцямі (стабільнасцю, устоўлівасцю сямейных і грамадскіх сувязей, цвёрдым маральна-этычным кодэксам) сучаснаму стагоддзю, што культывуе меркантильнасць, разлад паміж чалавекам і грамадствам.

На ўзнікненне рамантычных парываў пачынальнікаў асабліва паўплываў выкладчык літаратуры Віленскага ўніверсітэта Леан Бароўскі, аб напрамку думак якога можна меркаваць па яго кнізе «Заўвагі па паэзіі і красамоўству». Пішучы аб старажытнай мясцовай культуры, Л. Бароўскі шкадаваў, што ў новы час не дайшлі песні, якімі далёкія «пакаленні даўнішніх сваіх багоў ушанавалі, з якімі да іх звярталіся». Ён запэўніваў, што «закінутыя, стагоддзямі азмрочаныя, з новымі змешаныя рэшткі паганскіх абрадаў дасюль чакаюць свайго адкрыцця» [3, с. 54]. І каб такое адкрыццё адбылося, марыў Л. Бароўскі, «мы не толькі глыбей здолелі б увайсці ва ўласцівы спосаб паэтычнага мыслення нашых продкаў, але можа і адкрылі б старажытныя аповесці, рэлігійныя думы і гістарычныя паданні, дастойныя параўнання з цудоўнымі баладамі Англіі і паэзіяй трубадураў. Датуль, пакуль мы гэтага не зрабілі, – рэзюміраваў Л. Бароўскі, – мы будзем заставацца нядбайліцамі ў адносінах да нашага стагоддзя, у якім знешні бляск разваг пазбавіў паэзію шчаслівай чароўнасці» [3, с. 55]. Думкі Л. Бароўскага непасрэдна клаліся ў падваліны рамантыкаў, якія сталі актыўна апрацоўваць апавядальную і паэтычную творчасць беларусаў.

У гэтым кантэксце павінна разглядацца творчая спадчына В. Каратынскага – выдатнага беларускага паэта і публіцыста. Яго імя ніколі не выпадала з поля зроку літаратурнай крытыкі. Пры жыцці пісьменніка ў 1882 годзе, ацэньваючы творчасць «краёвых» польскамоўных літаратараў сярэдзіны XIX ст., А. Кіркор пісаў, што «вышэй іх усіх стаяў і падаваў надзеі Вінцэс Каратынскі...». Неабходна адзначыць той факт, што В. Каратынскага ўключылі ў кагорту выдатных дзеячаў польскай і «краёвай» культуры, нарысы аб якіх былі размешчаны ў «Альбоме біяграфій заслужаных палякаў і полек XIX стагоддзя», выдадзеным у 1902 г.. Ужо ў першай «Хрэстаматыі беларускай літаратуры: XIX стагоддзе – 1905 год» (1922), якую склаў М. Гарэцкі, былі апублікаваны тэксты ўсіх вядомых і сёння беларускіх твораў В. Каратынскага. Ён належыць да ліку той невялікай колькасці пісьменнікаў XIX ст., у адносінах да творчага наследавання якіх, па выказванню Г. Кісялёва, была «вырашана праблема беларускай кнігі».

Вінцэс Каратынскі звярнуўся да жанру казкі дзеля аб'яднання прафесійнай літаратуры і фальклору, бо бачыў у гэтым асноўны прынцып развіцця нацыянальнай літаратуры. У сваім «Каментарыі» да паэмы «Таміла» паэт выкладае канцэпцыю адносін да творчасці народа, дзе выкрывае і павярхоўныя адносіны да яе сярод народазнаўцаў розных культуралагічных школ: «Песні і казкі народа – гэта вобраз яго сэрца і фантазіі, паданні і прымаўкі – гэта яго гісторыя і філасофія.

Толькі яны з усёй шчырасцю могуць намаляваць нам разумовы стан народа; не даследаваўшых і не прасякнуўшых імі, не варта выказвацца пра яго. Прыхільнікі старога і новага парадку рэчаў не раз бралі народ за канву, на якой вышывалі сваімі колерамі свае ўласныя памкненні. Былі адны, што, хочучы апраўдаць узурпацыю праў чалавека, а па сутнасці ганьбуючы самі сябе, адмаўлялі народу ў вялікіх пачуццях і розуме; былі другія, што прыпісвалі яму сімпатыі, вартыя аправы з крышталюці чырвона гадрэва»[2, с. 151].

Для пачынальніка новай беларускай літаратуры вельмі важнай умовай яе бытавання з'яўлялася стварэнне пэўнай чытацкай аўдыторыі, а для Каратынскага гэта было актуальным, бо ў культурных колах тагачаснай Вільні ён быў прыняты не як роўны. «Гэта абумоўлівала своеасабліваць становішча. З аднаго боку, як селянін пісьменнік лепш ведаў рэальнае жыццё прыгоннай вёскі, але з другога, у творчасці ён так ці інакш мусіў арыентавацца на літаратурныя густы адукаванай шляхецкай аўдыторыі. Такая дваістасць уладна дыктавала неабходнасць выпрацоўкі пэўных «правілаў гульні», своеасаблівага кодэксу літаратурных паводзінаў. Трэба было пісаць, і гэтага ад яго чакалі, пра сваіх братоў у сярмязе і пры гэтым не расчараваць, не «абразіць» густы шляхецкай чытацкай аўдыторыі»[1, с. 68]. Жанрава паэзія Вінцэся Каратынскага разнастайная — лірычныя вершы, паэтычныя абразок, песні, калыханка, казка.

«Казка маёй нянькі» Вінцэся Каратынскага – гэта апрацаваная чарадзейная казка, якая належыць да групы чарадзейных казак «Папалушка», «Свіны чахол», «Дзівосная карова», асноўныя персанажы якіх падзяляюцца на станоўчыя і адмоўныя: на адным полюсе мачыха і яе дачка, на другім бедная, забітая падчарка. Сюжэт «мачыха і падчарка» таксама ўласціў казкам іншых народаў: руская «Марозко», асецінская «Мачыха і падчарка», татарская «Зухра і месяц», японская «Суніца пад снегам», славенская «Злая мачаха і добрая падчарка».

У татарскай казцы «Зухра і месяц» мачаха прыдумала сапраўды цяжкае заданне: дзяўчынка павінна была запоўніць бочку, якая была без дна і стаяла на калодзежы, што рабіла заданне невыканальным. У Зухры не было ніякага абаронцы, напрыклад, звяклый нам цялушкі, як у славянскіх варыянтах. У фінале ўдзяўчыну закахаўся малады месяц, які забірае яе да сябе на неба.

У японскай казцы «Суніца пад снегам» прысутнічае відавочнае падабенства з аўтарскай казкай С.Я. Маршака «12 месяцаў», якая ў сваю чаргу была напісана па грэцкай народнай казцы. О-Хану мачыха адпраўляе зімой у горы па суніцы дзеля капрызнай сястры. Дзяўчынка сустракае духа, які чароўным чынам прыводзіць яе да суніцы. Мачаха, расчараваная паспяховым вяртаннем падчаркі, у хуткім часе адпраўляе О-Хану ўжо па сінюю суніцу. У слязах падчарка сустракае духа, які разлаваўся на такое нахабства мачыхі. Аднак зноў прывёў дзяўчынку да сініх ягад. Мачыха і сястра О-Ціе не могуць спыніцца, ядучы смачную суніцу, а пасля ператвараюцца лісамі і ўцякаюць у лес.

Разам з тым у казках важную ролю адыгрываюць цудоўныя памочнікі, чарадзейныя прадметы, метамарфозы, якія адбываюцца з героямі. Вельмі выразна малююць казкі становішча падчаркі ў сям'і. Мачыха і ў будні, і ў святы загрузае яе рознай работай, нават калі выпраўляе пасвіць жывёлу, дае ёй «мех кудзелі і пук верацён, каб яна ўсё спрала, выткала, выбеліла, у свойчыкі па качала дай дахаты ўвечары прынесла»[4, с.365]. Сабраўшыся на Каляды з дачкой у царкву, мачыха дае сіраціне «мерку маку, змяшаўшы з попелам, каб яна яго чыста перабрала»[4, с. 359]. Усе гэтыя заданні разлічаны на тое, што падчарка іх не зможа выканаць і будзе прычына яе пакараць, але дзяўчыны дапамагаюць цудоўныя памочнікі.

У большасці выпадкаў у ролі цудоўных памочнікаў выступаюць кароўка ці бычок-трацячок, якіх пасе падчарка. Яны або самі нейкім чынам выконваюць усю работу, якую атрымала ад мачыхі падчарка, або клічуць на дапамогу «марскіх дзевак», як аб гэтым гаворыцца ў «Казцы пра сіротку Даротку» (Чарадзейныя казкі, I, № 50). Іх заступніцтва і дапамога не абмяжоўваюцца выкананнем працы, якую злая кабета прымушае рабіць падчарку. Нават калі мачыха дазналася, хто дапамагае падчарцы, і загадала зарэзаць кароўку, сіротка знаходзіць у яе чэраве чарадзейнае зярнятка, з якога вырастае яблынька з залатымі яблычкамі, і ўжо яблынька выступае тут як чарадзейная расліна, як заступніца, з дапамогай якой падчарка бярэ шлюб з царэвічам, каралевічам ці панічом.

В. Каратынскі свядома выбірае вершаваную эпічную форму для інтэрпрэтацыі народнага казачнага сюжэту пра злую мачыху і падчарку. Праз такі прыём эстэтызуецца погляд «братоў у капюце і сярмязе» (Сыракомля), а паэт імкнецца яго прыблізіць да чытацкай аўдыторыі — адукаванай шляхты.

У сваім вершы Каратынскі захаваў асаблівасці архітэктонікі народнай казкі — традыцыйны пачатак і канец :

Далёка ці блізка, птушынка, не знаём,
Жыў-быў сабе колісь над рэчкай Дунаём
Адзін чалавек, неблагі чалавечак [2, с. 37],

І я там была і піла тыя віны,
Была я прыгожая й з гэтай прычыны,
Тады з каралём тым кружылася шывка,
Аж скача душа...[2, с. 41]

Той факт, што падзеі ў аўтарскім творы адбываюцца каля ракі Дунай, якая лічылася ў славян краем свету, сведчыць аб міфалагічным часе, найчасцей ідэалізаваным народнымі апавядальнікамі.

У яго казцы дзейнічаюць тыя ж героі, што і ў народнай; аўтар паўтарае сюжэт, які, як нам сцвярджае назва верша, ён пачуў ад сваёй нянькі, якой ў самога Каратынскага не было, затое былі нянькі ў шляхты. Паэт маляўніча апісвае сіротку, хаці імені яе не называе: Дзяўчына – малюнак, твар мілы, стан тонкі, Была працавітай – ні дня ёй, ні ночы [В. Карат, с.].

Відаць, паэт імкнецца стварыць абагулены вобраз дзяўчыны-сіроткі. Увагу звяртае той эпізод казкі Каратынскага, які мае выразнае адрозненне ў параўнанні з народнай. У апошняй дзяўчына ў канцы выходзіць замуж за прыгожага каралевіча. Геранія Каратынскага ж на прапанову пана стаць каралеўнай адказвае:

Пакінь ты, о пане, мяне, басаножку
Дазволь мне падаццаў любую дарожку,
Не каралевай быць, паняй вяльможнай,
Кахала я раз, дык другі раз ці ж можна? [2, с. 37].

І казку Каратынскі заканчвае вяселлем, на якім кароль-сват і гуляе разам з іншымі. Паэт свядома паказвае шчаслівы, як і прынята ў казках, канец. Але дзяўчына сама ажыццяўляе выбар. І яе выбар зроблены на карысць простага, але люблага хлопца, бо яна разумее, што ні паненкай, ні, тым больш, каралеўнай ёй не стаць. Кароль прымае яе рашэнне, не навязваючы сваю волю. Аўтарская імправізацыя фінала – гэта жаданне раскрыць ідэю шчаслівага шлюбу, калі маладыя жылі аднолькавымі інтарэсамі, адмаўляючы празмерную раскошу, а зараблялі сваё шчасце ўласным мазалём.

Літаратары XIX стагоддзя імкнуліся асэнсаваць народную творчасць, а найбольш яе маральны аспект мыслення. Вінцэс Каратынскі бачыў у прастанародным пачатку станаўленне мастацкай традыцыі ў яе ідэйна-тэматычным дыяпазоне і родава-жанравыму парадкаванні. Асэнсаванне сюжэтаў і жанраў фальклора падпарадкоўвалася задачам выхавання сучаснага паэту грамадства і спробам стварэння сваёй казкі аб ідэальным сямейным жыцці, а таксама аб абавязках правіцеляў, паноў лічыцца з пачуццямі простага народа.

Літаратура

1. Вінцэс Каратынскі ў беларуска-славянскім літаратурным узаемадзеянні : матэрыялы Рэспубл. навук. канф. (Мінск, 29 вер. 2006 г.) / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; рэдкал.: У. Мархель (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – 167 с.
2. Каратынскі, В. Творы / В. Каратынскі. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 309 с.
3. Лойка, А. А. Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд : у 2 ч. Ч.1. / А. А. Лойка. — Мінск: Вышэйш. шк., 1989. – 319 с.
4. Чарадзейныя казкі: у 2 ч. Ч. 1 / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; склад.: К. П. Кабашнікаў [і інш.]. — 2-е выд., выпр. і дапрац. – Мінск : Бел. навука, 2003. – 639 с.

Zh.V. Kotsina

Baranavichy State University
e-mail: 453463@tut.by

Features of the development of the genre of author's tale in the work of Vincent Karatynsky

Keywords: fairy tale, folklore, romanticism, literature of Belarus of the 19th century, mythological story "stepmother and stepdaughter"

The article discusses the features of the formation of the genre system of literature of Belarus of the XIX century, the poetic work of V. Karatynsky with a view to identify the author's original style; the poem "Tales of my nanny" is analyzed from the point of view of general philological integrity; of the aesthetic ideal of the artist.